

Deze vraag legden we, voor het tweede jaar op rij, voor aan acht belangrijke stemmen/pennen: wat is het belangrijkste boek dat u de voorbije jaren heeft gelezen? 'Belangrijk' wil zeggen: een relevant boek, een boek dat u nieuwe inzichten heeft aangereikt en wel op een haast onontkoombare wijze, en dat ook anderszins een bijzonde-

re leeservaring was. Alle acht gingen ze voor hun boekenkast staan. Elke zaterdag van de zomer maakt u zo – voor het eerst of opnieuw – kennis met een boek dat deze plek waard werd geacht. Als het goed gaat, holt u straks naar boekhandel of bibliotheek.
Vandaag: Paul Verhaeghe over Frans de Waal

BLADGOUD OPEN DOEK VOOR EEN BOEK

Wat we zelf doen...

De wetenschapsbeliever en de diepreligieuze medemens hebben één ding gemeen: een pessimistisch beeld van de mens, die een hogere kracht (de ratio, God) nodig zou hebben om zich een beetje te gedragen. Frans de Waal leerde van de bonobo's dat wat meer vertrouwen best mag: een diersoort ontwikkelt zelf wel een sociaal systeem. **PAUL VERHAEGHE** geeft hem groot gelijk.

Frans de Waal

Vooranstaand Nederlands bioloog (1948) die vooral onderzoek doet naar het sociale gedrag van primaten.

Hij brak door met het boek 'Chimpanseepolitiek', waarin hij de machtsstrijd onder de chimpansees beschrijft die hij zes jaar lang observeerde in de zoo van Arnhem.

In 1981 trok hij naar de Verenigde Staten, om daar zijn wetenschappelijk onderzoek voort te zetten. Hij woont er nog steeds, en is inmiddels ook Amerikaans staatsburger.

Het tijdschrift 'Time' rekende hem in 2007 tot de 100 invloedrijkste mensen van deze tijd. Hij is hoogleraar psychologie aan de Emory University in Atlanta en directeur van het Living Links Center, ook in Atlanta.

'De bonobo en de tien geboden' is De Waals jongste boek.

PAUL VERHAEGHE (1955) is hoogleraar klinische psychologie en psychoanalyse aan de UGent. Al ruim tien jaar gaat zijn belangstelling vooral naar de invloed van maatschappelijke veranderingen op psychologische en psychiatrische moeilijkheden. Bekend van de boeken 'Liefde in tijden van eenzaamheid' en het recente 'Identiteit' (De Bezige Bij, 2012).

Een boektitel is geen eenvoudige zaak, wat al blijkt uit de vertaling ervan. In de oorspronkelijke Amerikaanse editie luidt het *The bonobo and the atheist. In search of humanism among the primates*. In het Nederlands wordt dat *De bonobo en de tien geboden. Moraal is ouder dan de mens*. Mocht er een Vlaamse editie komen, dan zou *De bonobo en de hoofddoek. Trivialiteiten als bliksemafleider* een passende titel kunnen zijn, maar dit geheel ter zijde. Atheïsme dus. Bij wijze van introductie stel ik even de hoofdrolspelers voor. Bonobo's zijn primaten, net zoals chimpansees, maar hun gedrag is heel erg verschillend. Ze leven in matriarchaten (alfa-vrouwjes leiden de groep), zijn uitgesproken sociaal en gebruiken seksualiteit (in alle denkbare vormen, behalve incest) als middel om de sociale vrede te bevorderen. Amerikanen zijn eveneens primaten. Ze leven in een patriarchaat, zijn uitgesproken religieus en gebruiken wapens als middel om hun versie van vrede te bevorderen. De atheïsten in de versie die Frans de Waal in dit boek viseert, zijn Amerikaanse gelovigen die het ongelof prediken. Waarmee meteen duidelijk wordt dat je in de VS een geloof móét hebben; onverschillig zijn tegenover religie is des duivels.

Ik kan mij levendig voorstellen dat dit uitdagend geschreven boek *in the land of the free and the home of the brave* stof heeft doen opwaaien, en niet alleen omdat De Waal zich 'out' als ongelovige, maar vooral omdat hij dogmatische gelovigen én rabiate atheïsten herleid tot wat ze zijn: fundamentalisten. Hij getuigt daarbij van een duidelijk psychoanalytisch inzicht: hoe rabiater de atheïst, des te groter de kans dat hij (het zijn meestal mannen) een traumatische voorgeschiedenis heeft met religie. Atheïsme als nieuw geloof van de *brights*, zoals ze zichzelf noemen, bekeringsijver inbegrepen.

De waarheid in pacht

In Europa hebben we dit soort discussies veel minder, wat meteen meer aandacht mogelijk maakt voor de onderliggende inzet, met name de verhouding tussen wetenschap en moraal. Ook hier gaat De Waal de controverse niet uit de weg met zijn stelling dat zowel wetenschap als religie patriarchaal moraliserend kunnen worden. Ie-

mand die rotsvast gelooft in hetzij religie, hetzij wetenschap (of, godbetert, in psychoanalyse!), wordt vrij snel een moraalridder die vooral de anderen de les gaat lezen. In dat geval worden wetenschap en religie elkaars rivalen, in de overtuiging dat zij – en alleen zij – de morele waarheid in pacht hebben. Die waarheid heeft dan alles te maken met het naar voor schuiven van een bepaald mensbeeld waarvan zij beweren dat dit het enige juiste is – *Get real* (wetenschap), *Ecce homo* (Ziedaar de mens, religie) – en dat we bijgevolg maar beter onze maatschappij naar dat beeld kunnen organiseren. Voor de religie wordt dat *De civitate Dei* (*De stad Gods*, Augustinus), voor de Amerikaanse wetenschap de survival of the fittest, welteverstaan in een sociaal-darwinistische versie.

Iemand die rotsvast gelooft in hetzij religie, hetzij wetenschap (of, godbetert, psychoanalyse!), wordt vrij snel een moraalridder die vooral de anderen de les gaat lezen

In de moraalfilosofie staat die redenering bekend als de 'naturalistische dwaling': wetenschap is niet in staat het onderscheid te gronden tussen goed en kwaad. De droom van een rationele moraal gebaseerd op morele waarheden die buiten de mens liggen en die opgelegd moeten worden door een *inforcer*, is nauwelijks verschillend van een religieuze moraal. Beide redeneringen zijn uitermate arrogant, wat blijkt uit hun mensbeeld: de mens is slecht en dom, het vlees is zwak en er is een hogere macht (God, de Wetenschapper) nodig die in zijn plaats een moreel regelsysteem uitdenkt en oplegt.

Vrijen, niet vechten

Niet zo bij De Waal, en dit op grond van twee argumenten, die hij wetenschappelijk onderbouwt. De wortels van onze moraal zijn te vinden in ons evolutionair bepaald gedragsrepertoire, waarin het sociale aspect centraal staat. Het tweede argument sluit daar onmiddellijk bij aan: moraal is een zaak van voelen, van emoties en niet van 'cognities' of de rede. Met uitzondering van de mens hebben pri-

maten geen religie en geen wetenschap, en toch organiseren alle mensapen hun gemeenschap in functie van een collectief belang. Het boek staat vol leuke voorbeelden: chimpanseevrouwjes die tegenstribbelende mannetjes verplichten vrede te sluiten, alfamannetjes die vaak partij kiezen voor de zwakste, de groep die de alfaman heel duidelijk bijstuurt, bonobo's die vrijen in plaats van te vechten, enzovoort. Samenwerking en gedrag in functie van de groep komen zo vaak voor dat het zonder meer vreemd is dat wetenschappers dit zo lang niet zagen of zelfs letterlijk weigerden te erkennen ('Dat zijn uitzonderingen'). Primaten delen voedsel, zorgen voor elkaar, kennen zowel gevoelens van dankbaarheid als van wraak, dat alles gebaseerd op een heel belangrijk kenmerk: empathie, het kunnen voelen wat de ander voelt. Bovendien beperkt dit zich niet tot bloedverwanten, zelfs niet tot de eigen soort. Wanneer een onderzoekster met een tussenpoos van een jaar 'haar' apen weer opzoekt, en vol trots haar baby toont, rent een bonobovrouwje onmiddellijk naar binnen om háár baby te halen, die ze vervolgens met evenveel trots toont aan de onderzoekster.

Sociale agressie

Voor De Waal is de conclusie duidelijk: moraal daalt niet neder uit de hemel of de universiteit, maar komt van onderen uit tot ontwikkeling. Evolutionair-biologisch ligt de grond van onze moraal in twee wezenlijke kenmerken die we met de andere primaten delen: empathie en onze sociale aard. Het ultieme motief is het erbij willen horen, op basis daarvan ontstaan geïnternaliseerde regels. En nee, dit is geen terugkeer naar *le bon sauvage* in een geitenwollensokkenversie van Rousseau. De Waal heeft evenzeer aandacht voor de agressie die in ons zit en die vooral op soortgenoten wordt gericht. Maar zelfs agressie (vaak beperkt tot imponeergedrag) heeft voor hem een positieve functie: dit is de manier waarop primaten (dus ook wij) een sociale hiërarchie uitbouwen, zodat we destructie kunnen vermijden. En ook daar ligt een link met moraal, want die sociale hiërarchie is niets anders dan een efficiënt systeem van remmingen en impulscontrole, die in ideale omstandigheden zo goed als automatisch verlopen.

Mijn conclusie: in deze tijden van top-downmanagement en overregulering, met als paradoxaal gevolg steeds meer mensen die dromen van een verlichte dictatuur, biedt dit boek een verfrissend denkkader. We kunnen en mogen erop vertrouwen dat mensen, als groep en in groep, in staat zijn hun eigen zaken te regelen, gebaseerd op een evolutionair ingebakken gevoel voor rechtvaardigheid en samenwerking, zonder dat dit van bovenuit moet opgelegd worden – hetzij door god, hetzij door de grote roer-ganger, hetzij door de markt. We kunnen het zelf, en het wordt ook tijd dat we het zelf doen, in plaats van te blijven zeuren.

Guinevere Claeys
Bert Ostyn
Saskia De Coster
Paul Goossens
Tomas Van Den Spiegel
Paul Verhaeghe
Jan Leyers
Ruth Joos

illustratie Randall Casaer

FRAGMENT

Geworteld in emoties

De grootste misvatting is dat we alleen maar meer kennis nodig hebben om tot een rechtvaardige samenleving te komen. Hebben we eenmaal het logaritme voor de moraal uitgedokterd, aldus deze gedachtegang, dan kunnen we alles veilig aan de wetenschap overlaten; de wetenschap garandeert de beste keuzes. Dat is ongeveer hetzelfde als denken dat een gevierde kunstrecensent een geweldige schilder moet zijn en een restaurantcriticus een fantastische kok. Critici bieden immers diepe inzichten in bepaalde kunstzinnige of culinaire creaties. Ze beschikken over de juis-

te kennis, dus waarom laten we hen de klus niet klaren? Maar een criticus is gespecialiseerd in evaluatie achteraf, wat iets heel anders is dan scheppen. Voor scheppen zijn intuïtie, vaardigheid en visie nodig. Zelfs al zou de wetenschap ons helpen begrijpen hoe de moraal in elkaar steekt, dat betekent nog niet dat ze goed is in het voorschrijven van morele beslissingen. Je verwacht toch ook niet dat iemand die weet hoe een ei moet smaken er een kan leggen?

Het beeld van de moraal als een reeks onwrikbare principes of wetten die op onze ont-

dekking wacht komt uit de religie. Het doet er niet toe of het God, de menselijke rede of de wetenschap is die de wetten opstelt. In al deze opvattingen komt het heil van bovenaf, met als belangrijkste veronderstelling dat mensen niet weten hoe ze zich moeten gedragen en dat iemand hun dat dus zal moeten vertellen. Maar als de moraal nu eens in de dagelijkse sociale interactie ontstaat en niet op een of ander abstract geestelijk niveau? Wat als hij geworteld is in de emoties, die zich tenslotte onttrekken aan de strikte categorieën waar de wetenschap zo dol op is?